

ΠΕΡΙΚΛΗΣ ΠΑΥΛΙΔΗΣ

ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΩΝ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΥΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΤΗΤΑΣ. ΚΡΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΑΠΟΨΗΣ

Όπως είχε επισημάνει ο Σ. Π. Χάντιγκτον στο περιβόητο βιβλίο του *Η σύγκρουση των πολιτισμών*, στο σύγχρονο κόσμο «οι σημαντικότερες και πιο επικίνδυνες συγκρούσεις δεν θα είναι μεταξύ κοινωνικών τάξεων, πλουσίων και φτωχών, ή άλλων οικονομικών ομάδων που ορίζονται διαφορετικά, αλλά μεταξύ λαών που ανήκουν σε διαφορετικές πολιτισμικές οντότητες»¹.

Σημαντικά γεγονότα στα τέλη του 20^{ου} αιώνα και στις αρχές του 21^{ου}, όπως ο πόλεμος στη Γιουγκοσλαβία, οι συρράξεις στο μετασοβιετικό γεωγραφικό χώρο, οι τρομοκρατικές επιθέσεις στη Νέα Υόρκη, στη Μαδρίτη και στο Λονδίνο, η εισβολή των δυτικών στρατευμάτων στο Αφγανιστάν και στο Ιράκ και ο γενικευμένος πόλεμος του Δυτικού κόσμου κατά της ισλαμικής τρομοκρατίας, φαίνεται να επαληθεύουν την παραπάνω άποψη.

Μάλιστα φαίνεται να επιβεβαιώνεται και η εκτίμηση του ίδιου συγγραφέα ότι στις μέρες μας «η θρησκεία είναι μια κεντρική, ίσως η κεντρική δύναμη που προσφέρει κίνητρα και κινητοποιεί τους ανθρώπους.»². Πράγματι, η αντίδραση πολλών λαών του αποκαλούμενου «τρίτου κόσμου» στον οικονομικό, πολιτικό και πολιτισμικό ιμπεριαλισμό της Δύσης πολύ συχνά λαμβάνει τη μορφή φονταμενταλιστικών κινήματων με ειδοποιό γνώρισμα την υιοθέτηση παραδοσιακών αξιών και τρόπου ζωής, θεματοφύλακας των οποίων τις πιο πολλές φορές είναι η θρησκεία.

Την ίδια στιγμή στο Δυτικό κόσμο καθίσταται εξαιρετικά δημοφιλής η ιδέα της πολυπολιτισμικότητας.

Οι απαρχές της συναντώνται στα κοινωνικά κινήματα της δεκαετίας του '60 υπέρ των δικαιωμάτων των καταπιεσμένων φυλετικών μειονοτήτων και στην επακόλουθη λήψη φιλελεύθερων μέτρων υποστήριξης αυτών των ομάδων. Αργότερα η πολυπολιτισμικότητα αποτέλεσε ένα από τα κομβικά σημεία του μετανεωτερικού ρεύματος σκέψης.

Οι εκπρόσωποι των μετανεωτερικών ιδεών, στρέφοντας την προσοχή στα

πολιτισμικά φαινόμενα, στις διαδικασίες συγκρότησης πολιτισμικών ταυτοτήτων και στους λανθάνοντες μηχανισμούς εξουσιαστικών ιεραρχήσεων, απαξιώσεων, περιθωριοποιήσεων, αμφισβήτησαν αυτό που ονόμασαν κυρίαρχο, λευκό, ευρωκεντρικό, ανδροκρατικό πολιτισμό. Απέναντι σε μιαν αντίληψη που κατέφασκε την ανωτερότητα του δυτικού πολιτισμού ως του πλέον εξελιγμένου και προοδευμένου, ως του μέτρου αποτίμησης πολιτισμικών επιτευγμάτων εκτός του δυτικού κόσμου, οι μετανεωτερικές ιδέες προέταξαν τη μη συγκρισιμότητα και την αυταξία όλων των πολιτισμικών παραδόσεων (και πρωτίστως των μη δυτικών).

Η ιδέα της πολυπολιτισμικότητας έλαμψε μέσα στο μετανεωτερικό ιδεολογικό σύμπαν ως εκδήλωση μιας ευρύτερης διάθεσης απομάκρυνσης από ιδέες και πρακτικές της κανονικότητας και της ενοποιητικής ομοιογένειας, και στροφής προς την ανάδειξη της αποσπασματικότητας, της μερικότητας και της αυθαίρετης πολυμορφίας των τρόπων ζωής, των πολιτισμικών εκφράσεων και συσσωματώσεων.

Ας σημειώσουμε, παρεμπιπτόντως, ότι η έμφαση των εκπροσώπων της μετανεωτερικής σκέψης στα θέματα της πολυπολιτισμικότητας σηματοδότησε την απόρριψη τόσο της κλασικής μαρξιστικής προσέγγισης των κοινωνικών φαινομένων (με κομβικές έννοιες όπως οι κοινωνικές τάξεις, οι σχέσεις ιδιοκτησίας, οι κοινωνικο-οικονομικοί σχηματισμοί κλπ), όσο και του ενδιαφέροντος για την αιτιότητα και τις νομοτέλειες των κοινωνικών σχέσεων.

Σήμερα, αρκετές δυτικές κοινωνίες, φιλοξενώντας ήδη στο εσωτερικό τους μεγάλες εθνο-πολιτιστικές μειονότητες, αντιμετωπίζουν πλέον με ανοχή, με κατανόηση ή, ενίοτε, και με ενθουσιασμό την ιδέα της συνύπαρξης και αλληλεπίδρασης διαφορετικών πολιτισμικών παραδόσεων.

Όμως το ζήτημα της πολυπολιτισμικότητας, του πλουραλισμού των πολιτισμικών εκφράσεων, ενέχει και μια σημαντική εκπαιδευτική διάσταση, αφορά και στον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνονται οι αντιλήψεις των νέων για τους διάφορους πολιτισμούς. Ως εκ τούτου η πολυπολιτισμικότητα αποτελεί μια πρόκληση και για τη σύγχρονη δυτική παιδεία.

Στο σημείο αυτό ανακύπτει το ερώτημα του κατά πόσο η εκπαίδευση των νέων στο πνεύμα της πολυπολιτισμικότητας είναι συμβατή με τις ιδέες της κατά κανόνα κυρίαρχης στις δυτικές κοινωνίες φιλελεύθερης αντίληψης της παιδείας, η οποία παραδοσιακά κατέφασκε την ομοιογενοποίηση του πληθυσμού στο πλαίσιο της καθολικής αποδοχής φιλελεύθερων αξιών, όπως η δημοκρατία, τα ανθρώπινα δικαιώματα, η ελευθερία του ατόμου, η αυτονομία, ο ορθός λόγος κ.λπ.

Ο φιλελευθερισμός ως γνωστόν εκκινεί από το άτομο, το οποίο θεωρεί αυτόνομη μονάδα. Η αρχή της αυτονομίας, δηλαδή το δικαίωμα του καθενός στην

έλλογη και ελεύθερη επιλογή του τρόπου ζωής έχει για το φιλελευθερισμό πρωτεύουσα σημασία.

Όμως είναι γεγονός ότι γεννιόμαστε και μεγαλώνουμε πάντα μέσα σε ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό περιβάλλον, σε προϋπάρχον ήδη σύστημα προτύπων και κανόνων συμπεριφοράς, το οποίο υιοθετούμε αυθόρμητα, χωρίς ακόμη να έχουμε τη δυνατότητα να το κρίνουμε. Οι επιλογές μας καθορίζονται αρχικά από τα πολιτισμικά δεδομένα μέσα στα οποία πρωτοδιαμορφώνεται η συνείδησή μας. Αυτή η αρχική διαπαιδαγώγηση του ατόμου στα πλαίσια ενός μόνο πολιτισμικού περιβάλλοντος ενέχει τον κίνδυνο της άκριτης υιοθέτησης του τρόπου ζωής, των προτύπων και αξιών που το χαρακτηρίζουν.

Από μια φιλελεύθερη σκοπιά, τα αποτελέσματα αυτής της αρχικά μονοπολιτισμικής διαπαιδαγώγησης φαίνεται να είναι αρκετά προβληματικά. Η μονοπολιτιστική εκπαίδευση είναι απίθανο να γεννήσει το ενδιαφέρον για άλλους πολιτισμούς και ως εκ τούτου να καλλιεργήσει την ικανότητα αναζήτησης εναλλακτικών τρόπων κοινωνικοπολιτισμικής ανάπτυξης. Χωρίς όμως εναλλακτικές αντιλήψεις για τον πολιτισμό περιορίζεται η κριτική ικανότητα του ατόμου, αναπτύσσεται μια αλαζονική στάση απέναντι στους άλλους πολιτισμούς, η οποία μπορεί να εξελιχθεί σε ρατσιστική³.

Εδώ αναδεικνύεται ο ιδιαίτερος ρόλος μιας παιδείας της πολυπολιτισμικότητας, η οποία καλείται να λειτουργήσει ως εξοικείωση των νέων με διαφορετικές, πολιτισμικά κωδικοποιημένες αντιλήψεις για το ευ ζην και τοιουτοτρόπως να ανταποκριθεί στο φιλελεύθερο αίτημα ενός πλουραλιστικού περιβάλλοντος με «ευρύ φάσμα (ενίοτε ανταγωνιστικών μεταξύ τους) παραδειγμάτων αγαθούς ζωής»⁴, προκειμένου τα άτομα να είναι σε θέση να διαφοροποιηθούν ή και να αμφισβητήσουν την αφοσίωσή τους στα πρότυπα με τα οποία είχαν αρχικά γαλουχηθεί.

Αυτή ακριβώς η αποστολή της πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης να απελευθερώσει το άτομο από περιορισμένες πολιτισμικές οπτικές και να το καταστήσει ικανό να σχεδιάζει το πρόγραμμα ζωής έχοντας γνώση των υφιστάμενων εναλλακτικών δυνατοτήτων, οδηγεί στο συμπέρασμα του Β.Parekh, ότι «η πολυπολιτισμική εκπαίδευση δεν είναι μια απομάκρυνση ούτε μια ασυμβατότητα, αλλά μια περαιτέρω εκλέπτυνση της φιλελεύθερης αντίληψης για την εκπαίδευση»⁵.

Εκτιμάται λοιπόν ότι, όταν σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία η εκπαίδευση μαθαίνει στα άτομα τρόπους, προκειμένου να αντιλαμβάνονται τις ταυτότητές τους, τους κανόνες και τις αξίες τους ως πολιτισμικά προϊόντα, τα καθιστά ικανά να σέβονται τις διαφορετικές πολιτισμικές ταυτότητες και εκφράσεις και ως εκ τούτου υπηρετεί τη διατήρηση της κοινωνικής αρμονίας και πολιτικής σταθερότητας⁶.

Μια από τις πιο χαρακτηριστικές φιλελεύθερες αντιλήψεις περί πολυπολιτισμικότητας είναι αυτή του Τσαρλς Ταίηλορ. Ο ίδιος, ερμηνεύοντας την πολυπολιτισμικότητα ως αναγνώριση της ίσης αξίας όλων των πολιτισμών που «έδωσαν σάρκα και οστά σε ολοκληρωμένες κοινωνίες και είχαν κάποια χρονική διάρκεια», συναρτά την ιδέα αυτή από μια βαθύτερη ανάγκη όλων των ανθρώπων για ίση αναγνώριση, για ίση δηλαδή κοινωνική αποδοχή της ταυτότητας και αυθεντικότητας του καθενός⁷.

Αν όμως η πολυπολιτισμική εκπαίδευση, σε ένα φιλελεύθερο καθεστώς με διαφορετικές πολιτισμικές κοινότητες, καλείται να καλλιεργήσει τον αναγκαίο σεβασμό προς όλες τις πολιτισμικές εκφράσεις, τότε δεν μπορούμε να αποφύγουμε το ακόλουθο ερώτημα: Θα πρέπει άραγε όλοι οι πολιτισμοί να τυγχάνουν ίδιου σεβασμού και αποδοχής, ακόμη και αν εμφορούνται από μη φιλελεύθερες ή αντιφιλελεύθερες ιδέες;

Οι φιλελεύθερες απόψεις εδώ δίστανται. Ενώ ένα ρεύμα του φιλελευθερισμού (rights-based liberalism) φαίνεται να υιοθετεί την ανοχή ή ακόμη και το σεβασμό προς μη-φιλελεύθερες πολιτισμικές παραδόσεις, αναγνωρίζοντας το δικαίωμα των μελών τους να ζουν βάσει των δικών τους αξιών, υπό τον όρο να μην βλάπτουν τους άλλους, ένα άλλο (autonomy-based liberalism) διαχωρίζει τις φιλελεύθερες πολιτισμικές παραδόσεις από τις μη φιλελεύθερες και εκκινώντας από την αντίληψη περί ανωτερότητας των πρώτων κατατάσσει τη σταδιακή αφομοίωση των δευτέρων⁸.

Δηλωτική της δεύτερης προσέγγισης είναι η στάση του Stephen Macedo, ο οποίος διαβλέπει σημαντικούς κινδύνους για το φιλελευθερισμό από την άκριτη αναγνώριση, στο πνεύμα της πολυπολιτισμικότητας, μη-φιλελεύθερων, φονταμενταλιστικών παραδόσεων. Παραδεχόμενος ότι «Η ορθώς κατανοηθείσα πολυπολιτισμικότητα αποτελεί σημαντικό μέρος της φιλελεύθερης αγωγής του πολίτη», σημειώνει πως αυτό δε θα πρέπει να συνεπάγεται την «'ισότιμη' αντιμετώπιση όλων των θρησκευτικών απόψεων και κοινοτήτων», στο όνομα της αυταξίας κάθε είδους διαφορετικότητας⁹.

Θα μπορούσαμε εδώ να διαπιστώσουμε ότι η φιλελεύθερη αρχή του πλουραλισμού, στην οποία εγγράφεται η ιδέα της πολυπολιτισμικότητας, οδηγείται σε αυτοακύρωση, όταν επιδοκιμάζει την αποδοχή πολιτισμικών εκφράσεων οι οποίες απορρίπτουν κατηγορηματικά κάθε εναλλακτική προσέγγιση του τρόπου ζωής των ανθρώπων. Σε μια τέτοια περίπτωση η πολυπολιτισμικότητα αντί να καλλιεργήσει την αυτονομία του ατόμου ενδέχεται να ενισχύσει την ετερονομία του. Κατά την εύστοχη παρατήρηση του Τέρυ Ήγκλετον «όσοι αποδίδουν αυτόνομη αξία στον πλουραλισμό είναι καθαροί φορμαλιστές, και προφανώς δεν

έχουν παρατηρήσει την εκπληκτική ως προς τη φαντασία της ποικιλία των μορφών τις οποίες μπορεί να πάρει, π.χ., ο ρατσισμός»¹⁰.

Δεδομένου ότι αρκετές πολιτισμικές παραδόσεις ενέχουν ισχυρά καταπιεστικά, χειραγωγικά, αλλοτριωτικά στοιχεία θα ήταν μάλλον απλουστευτική η θεώρησή τους ως αυταξίες. Κι αν έτσι έχουν τα πράγματα, κι αν, επομένως, η αντιπαράθεση με τις αυταρχικές πολιτισμικές παραδόσεις ή με τα αυταρχικά στοιχεία των διαφόρων παραδόσεων αποτελεί εκ των ων ουκ άνευ όρο κοινωνικής προόδου και χειραφέτησης, τότε κρίνεται αίολη η επιδίωξη της κοινωνικής συνοχής και προόδου διαμέσου ενός οποιουδήποτε πλουραλισμού των πολιτισμών.

Παρουσιάζει ενδιαφέρον η επισήμανση του W. Feinberg ότι το ζητούμενο για μια παιδεία της πολυπολιτισμικότητας δεν είναι απλώς η μελέτη και γνώση των άλλων πολιτισμών, αλλά η χρησιμοποίηση αυτής της γνώσης για τον αναστοχασμό της προσωπικής μας συμπεριφοράς ως πολιτισμικά δομημένης. Αυτό σημαίνει να μετατρέπει κανείς την πολιτισμική αγωγή του, τη μόρφωσή του μέσα στον πολιτισμό και δια του πολιτισμού σε αντικείμενο μελέτης με στόχο την ανάπτυξη κριτικής στάση απέναντι τόσο στους άλλους πολιτισμούς όσο και στον πολιτισμό μέσα στον οποίο έχουμε αρχικά ανατραφεί¹¹.

Συναφής είναι η άποψη της S. Mendus, η οποία θεωρεί θεμελιώδη σκοπό της εκπαίδευσης τη γνωριμία με τις αξίες άλλων πολιτισμών, όχι απλά για την αναγνώριση της σημασίας τους, αλλά για την κατανόηση του εαυτού μας, για την ανακάλυψη των περιορισμών του δικού μας συστήματος αξιών¹².

Αρκεί όμως η γνωριμία με άλλους πολιτισμούς και ο κριτικός αναστοχασμός ημέτερων και ξένων πολιτισμικών παραδόσεων για την κατανόηση και αντιμετώπιση των αιτίων που οδηγούν σε κοινωνικές συγκρούσεις και, συνακόλουθα, σε απαξιωτικές, καταπιεστικές στάσεις σε βάρος άλλων ανθρώπων;

Η έμφαση στην πολυπολιτισμικότητα με στόχο την αποτροπή της αντιπαράθεσης μεταξύ πολιτισμών και της καταπίεσης μειονοτικών ομάδων προϋποθέτει υπόρρητα ότι τα πολιτισμικά φαινόμενα, το πολιτισμικό γίνεσθαι, αποτελούν ένα δόκιμο πεδίο για τη μελέτη και επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων.

Δέον όμως να σημειώσουμε ότι, όταν αναφερόμαστε στις αντιθέσεις και συγκρούσεις μεταξύ ανθρώπινων ομάδων (τάξεων, φυλών, εθνοτήτων, κρατών) η έννοια του πολιτισμού, των πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων – διαφορών, είναι εξαιρετικά γενική και πολυσήμαντη ώστε να μην επαρκεί για τη σαφή κατανόηση των αιτίων που οδηγούν στα παραπάνω φαινόμενα.

Και δεν μπορούμε παρά να συμφωνήσουμε με την παρατήρηση του R. Jacoby, ότι από τη στιγμή που κάθε είδος ανθρώπινης δραστηριότητας μπορεί να θεωρηθεί πολιτισμός η έννοια του πολιτισμού έχει χάσει «κάθε συγκεκρι-

μένο περιεχόμενο, έγινε κάθε τι και ο,τιδήποτε.»¹³. Συνεπώς, «αν δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε τι συνιστά ένα μοναδικό πολιτισμό, πώς μπορούμε να κατανοήσουμε τη σχέση μεταξύ δύο ή περισσότερων πολιτισμών ή την πολυπολιτισμικότητα;»¹⁴.

Αποψη μου είναι ότι η έννοια του πολιτισμού προσφέρεται περισσότερο για την αναφορά σε καθολικές ιδιότητες των ανθρώπων, παρά σε αίτια κοινωνικού διαχωρισμού και αντιπαράθεσης. Ο πολιτισμός αφορά στο σύνολο των υλικών και πνευματικών δημιουργημάτων της ανθρωπότητας, καθώς και στο σύνολο των τρόπων δημιουργικής δραστηριότητας, και ως εκ τούτου υποδηλώνει μια καθολική συγγένεια των λαών, ως φορέων καθολικών δημιουργικών ικανοτήτων. Κάθε πολιτισμικό δημιούργημα, από τη στιγμή που αποτελεί ενσάρκωση μια κοινής κοινωνικής – εργασιακής – δημιουργικής ανθρώπινης φύσης, λειτουργεί ως κώδικας σημασιών που απευθύνονται, εν δυνάμει, σε όλους τους ανθρώπους. Όπως αναφέρει ο F. Savater, «Η πολιτισμική διαφορετικότητα αποτελεί τον ιδιαίτερο τρόπο έκφρασης της κοινής ανθρώπινης ρίζας, τον πλούτο και τη γενναιοδωρία της»¹⁵.

Αν τώρα η σύγκρουση μεταξύ λαών καθώς και η καταπίεση και περιθωριοποίηση ανθρώπων φαίνεται πολλές φορές να νοηματοδοτείται από εθνικές, θρησκευτικές, γλωσσικές ή άλλες πολιτισμικές διαφορές, στην πραγματικότητα πρόκειται περί φαινομένων τα αίτια των οποίων ξεπερνούν τα όρια της πολιτισμικής δημιουργίας και των διαπολιτισμικών σχέσεων. Όταν οι πολιτισμικές ιδιαιτερότητες υπηρετούν τη σύγκρουση μεταξύ ατόμων, αυτό σημαίνει ότι οι ίδιες οι κοινωνικές σχέσεις, μέσα στις οποίες τα άτομα υπάρχουν, αναπαράγονται, δημιουργούν και αναπτύσσονται, συνιστούν σχέσεις αντιπαλότητας και ανταγωνισμού.

Ως εκ τούτου η κατανόηση και αντιμετώπιση του φαινομένου της «σύγκρουσης των πολιτισμών», της έκφρασης δια του πολιτισμού μιας απαξιωτικής στάσης προς τους άλλους, αφορά σε ζητήματα που υπερβαίνουν τις ίδιες τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες και διαφορές. Πρόκειται για ζητήματα που άπτονται των κοινωνικών σχέσεων και αντιθέσεων, των αναγκών και συμφερόντων αντίπαλων κοινωνικών ομάδων ή τάξεων.

Όταν ακριβώς οι κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων είναι εχθρικές, ανταγωνιστικές, συγκρουσιακές, τότε ανακύπτει το ζήτημα της συνειδητοποίησης, του συμβολισμού, της ιδεολογικής έκφρασης του ανταγωνισμού, και συνεπώς οι όποιες πολιτισμικές (εθνικές, γλωσσικές, θρησκευτικές κ.λπ.) διαφορές (ενίοτε εξαιρετικά επουσιώδεις και επιδερμικές) μετατρέπονται σε άκαμπτα σχήματα σηματοδότησης μιας ανυπέρβλητης αντίθεσης προς τους άλλους, νοη-

ματοδότησης της περιχαράκωσης από αυτούς, δικαίωσης της εχθρικής – απαξιωτικής στάσης απέναντί τους.

Είναι σημαντικό να επισημάνουμε ότι σε κανένα κοινωνικό σχηματισμό ο πολιτισμός δεν εγγλωβίζει κατά απόλυτο τρόπο τους ανθρώπους σε άτεγκτες νοοτροπίες, στάσεις, συμπεριφορές. Από τη στιγμή που κάθε πολιτισμός φέρει τα καθολικά γνωρίσματα της ανθρωπίνης δημιουργικότητας (δραστηριότητα διαμεσολαβημένη από εργαλεία, συμβολική σκέψη κ.λπ.), το άτομο - φορέας του διαθέτει πάντα μια μικρή ή μεγάλη δυνατότητα εξέλιξης και αλλαγής. Αν κάποιοι πολιτισμοί προβάλλουν ένα ιδιαίτερα συντηρητικό πρόσωπο και, ως επί το πλείστον, δυσχεραίνουν την πρόοδο του ατόμου, αυτό και πάλι αφορά στις συγκεκριμένες κοινωνικές σχέσεις, στους συγκεκριμένους κοινωνικοοικονομικούς σχηματισμούς μέσα στις οποίες γεννούνται, αναπαράγονται ή αμφισβητούνται κι εγκαταλείπονται τα πρότυπα και οι κανόνες που ρυθμίζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά.

Στην περίπτωση που η κυριαρχία μιας μειωτικής, περιφρονητικής εικόνας για ορισμένες πολιτισμικές ομάδες μπορεί «να επιφέρει σοβαρές πληγές και να αναγκάσει τα θύματά της να μισήσουν τον εαυτό τους»¹⁶, το πρόβλημα δε συνίσταται στην απουσία αναγνώρισης ή στην εσφαλμένη αναγνώριση αυτών των ομάδων από τους άλλους, όπως υποστηρίζει ο Τσαρλς Ταίηλορ. Δεν πρόκειται δηλαδή, ως επί το πλείστον, περί ιδεολογικού – πολιτιστικού προβλήματος, περί ζητήματος επιβολής μειωτικής πολιτισμικής ταυτότητας. Πρόκειται κυρίως περί του προβλήματος της μειωτικής, απαξιωτικής θέσης αυτών των ομάδων στην κοινωνική ιεραρχία και στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας.

Στην εδώ και πολλές δεκαετίες παγκοσμιοποιημένη κεφαλαιοκρατική οικονομία, όπου η εργασιακή ικανότητα ως εμπόρευμα, όπως και πλήθος άλλων εμπορευμάτων, υφίσταται, αναπαράγεται, διακινείται πλέον σε μια παγκόσμια αγορά, τα μεταναστευτικά ρεύματα που δημιουργούν πολυπολιτισμικές κοινωνίες αποτελούν, πρωτίστως, ροές εργατικού δυναμικού. Είναι δηλαδή ροές ανθρώπων, οι οποίοι στις χώρες προορισμού ικανοποιούν τη ζήτηση για ένα φθηνότερο και, εν γένει, καταλληλότερο προς συγκεκριμένες δραστηριότητες (μη δημιουργικές, κοπιαστικές, ανθυγιεινές) εμπόρευμα «εργατικής δύναμης –εργασιακής ικανότητας». Η πολιτισμική απαξίωση αυτών των ανθρώπων απορρέει από μια κατάσταση κοινωνικής απαξίωσής τους μέσα στην αγορά εργασίας, μέσα στο σύστημα κοινωνικού καταμερισμού της εργασιακής δραστηριότητας. Πίσω από τις «πολιτισμικές» διαφορές λανθάνει το ουσιαστικό ζήτημα των εργασιακών σχέσεων: «οι διαφορετικές ομαδώσεις που αρθρώνονται γύρω από τη φυλή, την κουλτούρα ή και την εθνοτική ομάδα (ethnic group) αποτελούν στην

ουσία και όπως αποδεικνύεται στην πράξη διαφορετικές μορφές εκμίσθωσης της εργατικής δύναμης...»¹⁷.

Σ' αυτό το παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον ανταγωνιστικών κοινωνικο-οικονομικών σχέσεων, όπου οι τεράστιες ανεξέλεγκτες δυνάμεις της αγοράς μπορούν αίφνης να ανατρέψουν τους όρους ζωής εκατομμυρίων ανθρώπων σε οποιαδήποτε γωνιά του πλανήτη, ο πολιτιστικός φονταμενταλισμός λειτουργεί – απουσία προοδευτικών ιδεολογιών – ως τρόπος ενίσχυσης της συλλογικότητας και αλληλεγγύης των περιθωριοποιημένων και καταπιεσμένων εθνοτικών - φυλετικών ομάδων, προκειμένου να διεκδικήσουν καλύτερους όρους επιβίωσης. Πρόκειται για τις «αμυντικές κουλτούρες αλληλεγγύης» οι οποίες, όπως αναφέρει ο Τ. Ήγκλετον, καλούνται να αντισταθμίσουν μια κατάσταση κρίσης ταυτότητας, απομόνωσης και άγχους, συνυφασμένη με τον ξεριζωμό του ανθρώπου «από όλα όσα τον συνδέουν με την παράδοση από την οποία προέρχεται»¹⁸.

Αν λοιπόν η δυναμική των πολιτισμικών εκφράσεων και ταυτοτήτων, καθώς και των πολιτισμικών συγκρούσεων καθορίζεται από τους νόμους των εργασιακών σχέσεων, από τις αντιθέσεις της παγκοσμιοποιημένης εμπορευματικής παραγωγής, τότε η θεώρηση των προβληματικών διαπολιτισμικών αλληλεπιδράσεων υπό το πρίσμα αμιγώς πολιτισμικών προσεγγίσεων ενέχει τον κίνδυνο του φενακισμού, του σχηματισμού επιδερμικής ή παραπλανητικής αντίληψης του προβλήματος. Ως εκ τούτου θα είναι άστοχη η αναγωγή της αντιμετώπισης φαινομένων πολιτισμικής απαξίωσης ανθρώπων κυρίως σε εγχειρήματα πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης, δηλαδή σε παρεμβάσεις που δεν ξεπερνούν την προσπάθεια αλλαγής των ιδεών.

Βέβαια η φιλελεύθερη αντίληψη της εκπαίδευσης εμφορείται από το ιδεώδες (το οποίο πρωτοδιατύπωσε ο Διαφωτισμός) της διαρκούς βελτίωσης των ανθρώπινων πραγμάτων με τη βοήθεια της παιδείας. Δεσπόζουσα είναι η πεποίθηση ότι η παιδεία (ο πνευματικός πολιτισμός), διαμέσου της κατάλληλης κωδικοποίησης, μετάδοσης και διάδοσής της μπορεί να διασφαλίσει τη διόρθωση των οποιωνδήποτε κακώς κειμένων στην κοινωνία, επιτυγχάνοντας έτσι την προοδευτική εξέλιξη της ανθρωπότητας¹⁹.

Για τον φιλελευθερισμό, ο οποίος εκκινεί από την άποψη ότι τα μεμονωμένα άτομα δημιουργούν τις κοινωνικές συσσωματώσεις, ότι οι ιδέες και οι βουλευσιαρχικές επιδιώξεις τους καθώς και οι μεταξύ τους νομοκοινοπολιτικές συμφωνίες, (εν είδει κοινωνικών συμβολαίων) καθορίζουν το κοινωνικό γίγνεσθαι, κάθε δυνατότητα προοδευτικής αλλαγής της κοινωνίας πηγάζει από την αλλαγή - αναμόρφωση των ιδεών και επιδιώξεων των ατόμων. Έτσι η εκπαίδευση ως μέσον

καλλιέργειας της ικανότητας των ατόμων να σκέπτονται, να αποφασίζουν και να ενεργούν αναγνωρίζεται ως αποφασιστικός μοχλός της κοινωνικής εξέλιξης.

Η παιδεία της πολυπολιτισμικότητας εγγράφεται και αυτή στην ευρύτερη φιλελεύθερη αντίληψη περί των μεταρρυθμιστικών δυνατοτήτων της παιδαγωγίας. Η ανάδειξη της φωνής των περιθωριοποιημένων πολιτισμών, η γνώση και κατανόηση των καταπιεσμένων ταυτοτήτων εκλαμβάνεται ως προνομιακή μέθοδος αντιμετώπισης των πολιτισμικών συγκρούσεων, απαξιώσεων, περιχαράκωσεων.

Η εν λόγω αντίληψή μας φέρνει στο νου το μικρό σχόλιο του Μπέρτολντ Μπρεχτ, ο οποίος σε μια δύσκολη περίοδο για την ανθρωπότητα και τον πολιτισμό (το 1935) έγραφε πως «Ακόμη κι όσοι από μας βλέπουν ότι το βασικό κακό πηγάζει από την ωμότητα, από τη βαρβαρότητα, μιλάνε – όπως είδαμε – μονάχα για τη διαπαιδαγώγηση, μονάχα για παρέμβαση στο πνεύμα των ανθρώπων – για καμιά άλλη παρέμβαση πάντως»²⁰.

Αυτό που η φιλελεύθερη θεωρία παραγνωρίζει είναι ότι υπάρχουν και οι σχέσεις εργασίας – ιδιοκτησίας, δια μέσου των οποίων οι άνθρωποι διασφαλίζουν την ύπαρξη και αναπαραγωγή τους και ότι αυτές δεν καθορίζονται από την εκάστοτε ατομική βούληση, παρά όταν αλλάζουν, ως συνέπεια σκόπιμης –συνειδητής δράσης των ανθρώπων, τούτο συμβαίνει επειδή η εν λόγω δράση συνάδει προς τις εγγενείς των σχέσεων αυτών δυνατότητες και τάσεις αλλαγής. Σε αυτές τις αντικειμενικές κοινωνικές σχέσεις, στις ανταγωνιστικές σχέσεις παραγωγής, θα πρέπει, πρωτίστως, να αναζητηθούν τα αίτια των διαφοροποιήσεων, αντιθέσεων, συγκρούσεων μεταξύ των ανθρώπων.

Ως συνέπεια των παραπάνω, η φιλελεύθερη ιδέα για το μεταρρυθμιστικό ρόλο της παιδείας παραγνωρίζει και τον κοινωνικο-οικονομικό καθορισμό των στάσεων απέναντι στη μόρφωση, των μορφωτικών σκοποθεσιών που αυθόρμητα και μαζικά, μέσα στην καθημερινότητα, σχηματίζονται στη συνείδηση των ανθρώπων.

Στο πλαίσιο της παγκόσμιας κυριαρχίας της εμπορευματικής παραγωγής, όπου ο άνθρωπος, προκειμένου να επιβιώσει θα πρέπει να μετατρέψει το σύνολο των ικανοτήτων του σε εμπορεύσιμη εργασιακή δύναμη, αυτό που καθορίζει το ενδιαφέρον για τη μόρφωση είναι πρωτίστως η παραγωγή ανθρώπινου κεφαλαίου, δηλαδή ενός συνόλου ικανοτήτων-δεξιοτήτων, που έχουν άμεση οικονομική-παραγωγική χρησιμότητα. Η ζήτηση μορφωτικών αγαθών είναι αιχμάλωτη ενός κερδοσκοπικού ορθολογισμού της διάνοιας που υπολογίζει τα πάντα υπό το πρίσμα του συντελεστή δαπάνης / κέρδους.

Αυτή η υποταγή της εκπαιδευτικής σκοποθεσίας στη λογική του οικονομικού κέρδους (η οποία εκφράζει άλλωστε την επιθυμία κομφορμιστικής προσαρμογής

στην περιρρέουσα κοινωνική πραγματικότητα και απέχει παρασάγγες από την ανάγκη του κάθε ατόμου για πολύπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του), δεν αφήνει πολλά περιθώρια αισιοδοξίας αναφορικά με τη δυνατότητα της παιδαγωγίας να καλλιεργήσει μια σφαιρική αντίληψη των προβλημάτων της ανθρωπότητας και ένα ειλικρινές ενδιαφέρον για την αντιμετώπισή τους.

Επιστρέφοντας στην ιδέα της πολυπολιτισμικότητας είναι σκόπιμο να επισημάνουμε ότι η θεώρηση της πολιτισμικής απαξίωσης κοινωνικών ομάδων ως έκφραση απαξιωμένης κοινωνικοταξικής θέσης ουδόλως θα πρέπει να οδηγήσει στην αντίληψη ότι οι πεποιθήσεις, τα ήθη, ο τρόπος ζωής, οι «φωνές» των περιθωριοποιημένων και καταπιεσμένων έχουν πάντα χειραφετικό χαρακτήρα. Είναι άλλωστε χαρακτηριστική η περίπτωση που στις ρατσιστικές ιδέες και στάσεις της κυρίαρχης εθνοφυλετικής ομάδας οι μειονοτικές και καταπιεζόμενες αντιπαραθέτουν εξίσου ρατσιστικές ιδέες και στάσεις.

Ως εκ τούτου θεωρούμε πως ο μετανεωτερικός ζήλος για την ανάδειξη, στο πνεύμα της πολυπολιτισμικότητας, της φωνής των περιθωριοποιημένων και καταπιεσμένων (μη ευρωπαϊκών πολιτισμικών, εθνικών, φυλετικών κοινοτήτων, σεξουαλικών μειονοτήτων κλπ) παραγνωρίζει ότι σε μια κοινωνία καθολικών αλλοτριωτικών - ανταγωνιστικών σχέσεων η ιδεολογία του ανταγωνισμού διαποτίζει όχι μόνο τους ασκούντες αλλά και τους υφιστάμενους την κυριαρχία. Συνεπώς η αμφισβήτηση των αλλοτριωτικών, καταπιεστικών ιδεών και στάσεων δεν αποτελεί μιαν αυτονόητη δυνατότητα της όποιας καταπιεσμένης και περιθωριοποιημένης κοινωνικής ομάδας. Κάτι τέτοιο καθίσταται εφικτό μόνο στην περίπτωση των ομάδων-τάξεων, η χειραφέτηση των οποίων είναι συνυφασμένη με την αμφισβήτηση του συνόλου των αλλοτριωτικών - καταπιεστικών κοινωνικών σχέσεων.

Ας μη μας διαφεύγει και η περίπτωση κατά την οποία καταπιεσμένες και περιθωριοποιημένες εθνοφυλετικές ομάδες αποτελούν, ενίοτε, φορείς πολιτισμικών παραδόσεων (θρησκευτικών αντιλήψεων, ηθικών αρχών, εθίμων, τρόπου ζωής) που αντιστοιχούν σε ιστορικά ξεπερασμένους κοινωνικοοικονομικούς σχηματισμούς.

Εν προκειμένω η πολυπολιτισμικότητα, λειτουργώντας ως έκφραση της αυταξίας όλων των πολιτισμών, συνιστά εξιδανίκευση, στεγανοποίηση και συντήρηση πολιτισμικών παραδόσεων, απότοκων παρελθοντικών κοινωνικών σχέσεων, καθώς και εγλωβισμό των φορέων τους σε κοσμοαντιλήψεις και τρόπους ζωής, που τους καθιστούν εξαιρετικά ευάλωτους στις καταστροφικές τάσεις του σύγχρονου κόσμου.

Σε μιαν εποχή των τηλεπικοινωνιακών δορυφόρων, των ηλεκτρονικών υπολογιστών, της αυτοματικής και της βιοτεχνολογίας, αλλά και της παγκόσμιας

οικονομίας των πολυεθνικών επιχειρήσεων με την παγκόσμια αναπαραγωγή του καταμερισμού εργασίας και του οικονομικο-πολιτικού ανταγωνισμού, πολιτισμικές παραδόσεις που ενσαρκώνουν πατριαρχικές, φεουδαρχικές, προταξικές - κοινοτικές νοοτροπίες και ανορθολογικές κοσμοαντιλήψεις αποτελούν κάτι περισσότερο από ιστορικό αναχρονισμό. Σηματοδοτούν την ισχυρή αδυναμία των φορέων τους να κατανοήσουν το σύγχρονο κόσμο και να τον αντιμετωπίσουν στα πλαίσια των ειδοποιών του αντιθέσεων και δυνατοτήτων εναλλακτικής εξέλιξης.

Θεωρώντας δεδομένο ότι η α-συγχρονία και εν γένει η διαφορά των πολιτισμικών παραδόσεων δε θα πρέπει να λειτουργεί ως άλλοθι για την απαξίωση, την περιθωριοποίηση και καταπίεση ανθρώπων, κρίνουμε σκόπιμο να επισημάνουμε ότι είναι ακριβώς το ιδεώδες της χειραφέτησης όλων των ανθρώπων, κάθε έθνους και φυλής, αυτό που επιτάσσει την ελεύθερη πρόσβαση όλων των λαών στα πιο προηγμένα επιτεύγματα (υλικά και πνευματικά) του παγκόσμιου πολιτισμού, ώστε αυτοί να μπορούν να συμμετέχουν ενεργητικά στο γίγνεσθαι της παγκόσμιας ανθρώπινης κοινωνίας.

Αν τώρα δεχτούμε ότι η αντιμετώπιση της «σύγκρουσης των πολιτισμών», της καταπίεσης-περιθωριοποίησης κοινωνικών ομάδων βάσει των όποιων πολιτισμικών διαφορών, προϋποθέτει, συν τοις άλλοις, και την κατάλληλη μόρφωση των ανθρώπων (ενέχει δηλαδή και μια παιδαγωγική διάσταση) τότε θα πρέπει, αντί για παιδεία της πολυπολιτισμικότητας, να κάνουμε λόγο για την παιδεία της συνειδητοποίησης των νομοτελειών και αντιφάσεων του κοινωνικού γίγνεσθαι, των δυνατοτήτων και προοπτικών προοδευτικής εξέλιξης της κοινωνίας.

Η παιδεία δεν μπορεί να υπηρετήσει τη χειραφέτηση των ανθρώπων, αν δεν εντάσσεται σε χειραφετικές προσπάθειες της ίδιας της κοινωνίας, κατευθυνόμενες από χειραφετικούς σκοπούς. Οι ιδέες της πολυπολιτισμικότητας ήρθαν να αναδείξουν τις φωνές και τα δικαιώματα κοινωνικών ομάδων που υπήρξαν θύματα φυλετικής, εθνικής, θρησκευτικής, γλωσσικής κλπ. απαξίωσης και καταπίεσης.

Ο ζήλος όμως για την προστασία της ξεχωριστής ομάδας, της κάθε διαφορετικής φωνής και πολιτισμικής παράδοσης, απεκάλυψε πολύ γρήγορα την παραίτηση από την αναζήτηση ενός καθολικού ιδεώδους κοινωνικής αλλαγής. Όπως ορθώς επισημαίνει ο R. Jacoby «Η άνοδος της πολυπολιτισμικότητας είναι αλληλένδετη με την παρακμή της ουτοπίας και σηματοδοτεί την εξάντληση της πολιτικής σκέψης»²¹.

Τελικά, πίσω από ένα συνονθύλευμα αποσπασματικών διεκδικήσεων και «χειραφετήσεων» χάθηκε η οπτική της πανανθρώπινης χειραφέτησης. Και είναι κρίσιμο το ερώτημα του Svi Shapiro, ότι «Αν όλοι μιλάμε μόνον από τη σκοπιά

των ιδιαίτερων δικών μας καταστάσεων και ταυτοτήτων (αυτών των σεξουαλικά καταπιεσμένων, των ιθαγενών λαών, των ηλικιωμένων, των πνευματικά αναπήρων, των γυναικών), τότε ποιος θα μιλήσει για την ανθρωπότητα;»²².

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Σ.Π.Χάντιγκτον, *Η σύγκρουση των πολιτισμών και ο ανασχηματισμός της παγκόσμιας τάξης*, Terzo Books, Αθήνα 1999, σελ. 24.
2. Ό.π., σελ.87.
3. B. Parekh, «Η έννοια της πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης», στο: S.Modgil, G.K.Verma, K.Mallick, C.Modgil, *Πολυπολιτισμική εκπαίδευση*, εκδ.Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σσ. 50-52.
4. M.Levinson. *The Demands of Liberal Education*, Oxford University Press, Oxford 1999, σελ. 35.
5. B. Parekh, ό.π., σελ.56.
6. W. Feinberg, «Liberalism and the Aims of Multicultural Education», *Journal of Philosophy of Education*, Vol. 29, No. 2, 1995, σελ.216.
7. Ch. Taylor, *Πολυπολιτισμικότητα*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 1997, σσ. 85, 118, 122-125.
8. Βλ. Υ.Τamir, «Two Concepts of Multiculturalism», *Journal of Philosophy of Education*, Vol. 29, No. 2, 1995, σσ.168-169. Ο J.White σημειώνει ότι «δεν υπάρχει ακόμη συναίνεση γύρω από το τι είναι φιλελευθερισμός ή ποιοι εκπαιδευτικοί σκοποί θα ήταν σύμφωνοι με αυτόν. Ένας από τους κύριους διαχωρισμούς είναι ανάμεσα σε ένα φιλελευθερισμό που βασίζεται στην κεντρική αξία της αυτονομίας για όλους στην κοινότητα και σε ένα φιλελευθερισμό που δεν δίνει προνομιακή θέση σ' αυτή την αξία, διότι αναγνωρίζει πως τα μέλη μιας επί μέρους κουλτούρας μέσα στη κοινότητα μπορεί να ζουν κατά μη αυτόνομο τρόπο και δικαιούνται ίση φροντίδα με τους άλλους.». J.White, «Σε υπεράσπιση των φιλελεύθερων σκοπών στην εκπαίδευση», στο: R.Marples (επ.), *Οι σκοποί της εκπαίδευσης*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2002, σελ. 313.
9. St.Macedo, «Multiculturalism for the Religious Right? Defending Liberal Civic Education», *Journal of Philosophy of Education*, Vol. 29, No. 2, 1995, σελ. 236.
10. Τ.Ήγκλετον, *Η έννοια της κουλτούρας*, εκδ.Πόλις, Αθήνα 2003, σελ.55.
11. W. Feinberg, ό.π., σελ. 212.
12. S.Mendus, «Toleration and Recognition: education in a multicultural society», *Journal of Philosophy of Education*, Vol. 29, No. 2, 1995, σελ. 199.
13. R.Jacoby, *The End of Utopia*, Basic Books, N.Y. 1999, σελ. 38.
14. Ό.π., σελ. 39.
15. F.Savater, *Η αξία του εκπαιδύειν*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004, σελ. 218.
16. Ch. Taylor, ό.π., σελ.73.
17. Θ. Αλεξίου, «Η πολυπολιτισμική κοινωνία: μύθος και πραγματικότητα», *Ουτοπία*, τεύχος 31, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1998, σελ. 79.
18. Τ.Ήγκλετον, ό.π., σελ.121.
19. Κλασικός εκφραστής της εν λόγω αντίληψης υπήρξε ο Ι.Καντ, ο οποίος έκανε λόγο για την παιδεία που θα οδηγεί σε «μια δυνατή καλύτερη μελλοντική κατάσταση του ανθρώπινου

- γένους . σύμφωνα με την ιδέα της ανθρωπότητας και όλου του προορισμού της.» I.Kant, «Lecture-Notes on Pedagogy», στο: Price K.(ed.) *Education and Philosophical Thought*, Allyn and Bacon, Boston, 1967, σελ. 422. Εμβληματική κατάφαση αυτής της ιδέας συνιστά η δήλωση του J.Dewey στο παιδαγωγικό του πιστεύω ότι «η εκπαίδευση αποτελεί τη βασική μέθοδο για την κοινωνική μεταρρύθμιση και πρόοδο.» J.Dewey, *My Pedagogic Creed*, The Progressive Education Association, Washington D.C. 1929, σελ.15.
20. Μπ. Μπρεχτ, «Λόγος στο πρώτο διεθνές συνέδριο συγγραφέων για την υπεράσπιση της κουλτούρας», στο: Μπ. Μπρεχτ, *Για την τέχνη και την πολιτική*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1985, σελ. 77.
21. R.Jacoby, ό.π., σελ. 33.
22. S.Shapiro, «Educational Change and the Crisis of the Left: Toward a Postmodern Educational Discourse», στο: B.Kanpol, P.McLaren (eds), *Critical Multiculturalism. Uncommon Voices in a Common Struggle*, Bergin & Garvey, Westport, Connecticut, London, 1995, σελ. 21.

ΠΕΡΙΚΛΗΣ ΠΑΥΛΙΔΗΣ
ΔΙΔΑΚΤΩΡ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΛΕΚΤΩΡ ΠΤΔΕ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΑΠΘ
ΘΑΣΣΑΛΟΝΙΚΗ